

Krzysztof Tomasz Witczak

Katedra Filologii Klasycznej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki

Ul. Pomorska 171/173, PL-90-236 Łódź

orcid.org/0000-0001-8895-974X

krzysztof.witczak@uni.lodz.pl

ZAPOŻYCZENIA ZWROTNE W JĘZYKU POLSKIM NA TLE PORÓWNAWCZYM

Termin *zapożyczenie zwrotne* stosunkowo rzadko pojawia się w opracowaniach dotyczących języka polskiego. Autor zamierza przedyskutować takie specyficzne jednostki leksykalne, które niegdyś wyszły z języka staropolskiego (lub prapolskiego) i po pewnym czasie powróciły do języka polskiego w nieco odmiennej formie lub z innym znaczeniem. Omówione zostaną następujące polskie wyrazy: *gazda* ‘bogatszy gospodarz (u górali)’, *Lach* ‘Polak; mieszkaniec równin polskich’ oraz *kwark* ‘cząstka elementarna’.

1. Wprowadzenie do problematyki

Zapożyczenia zwrotne reprezentują wyjątkową, można rzec nawet – ekskluzywną grupę zjawisk odbywających się w trakcie mniej lub bardziej intensywnych kontaktów językowych, ale relatywnie rzadko stanowią przedmiot dyskusji i rozważań naukowych. Dzieje się tak prawdopodobnie z dwu powodów. Po pierwsze, zapożyczenia zwrotne możemy zaobserwować wyłącznie w perspektywie diachronicznej. Po drugie, niewiele można wyróżnić zapożyczeń zwrotnych w języku polskim. W ślad za istniejącą literaturą przedmiotu można je zdefiniować jako „zapożyczenia, które przedostają się z języka rodzimego i w nieco innej formie i znaczeniu powracają do tegoż języka w późniejszym czasie” (Rządkiwicz 2008: 52).

Termin lingwistyczny *zapożyczenie zwrotne* (rzadziej *zapożyczenie powrotne*, *zapożyczenie wsteczne*) pojawia się nie tylko w języku polskim, ale funkcjonuje także we wszystkich językach europejskich (zwłaszcza konferencyjnych). W języku niemieckim nosi ono miano *Rückwanderer* lub *Rückentlehnung* (Hermann 2002: 23; Eisenberg 2012: 36; Glück, Rödel 2016: 575), po angielsku *reverse borrowing* lub *reborrowing* lub *back-borrowing*,¹ po francusku *réemprunt*, po włosku *prestito di ritorno*, po rosyjsku *обратное заимствование*, po nowogrecku *αντιδάνειο*.²

Sądzymy, że warto zapożyczeniom zwrotnym poświęcić trochę więcej uwagi, gdyż to pojęcie nieczęsto pojawia się w polskiej literaturze lingwistycznej. Jedyne polskojęzyczne opracowanie, do którego możemy odesłać czytelnika, dotyczy problematyki zapożyczeń zwrotnych odnotowanych w historii języka greckiego (Rządkiwicz 2008: 52–55). Autorka artykułu Małgorzata Rządkiwicz cytuje 13 wybranych przykładów zapożyczeń zwrotnych,³ w których źródłem zapożyczenia był język starogrecki lub grecki bizantyjski, a odbiorcą zapożyczeń zwrotnych stał się język nowogrecki. W procesie pośredniczenia uczestniczyły inne języki strefy śródziemnomorskiej, m.in. język łaciński, włoski (zwłaszcza dialekt wenecki), francuski, turecki, arabski. Oto najbardziej spektakularne przykłady:

1.1. Stgr. *αὐθέντης* adi. ‘własnoręczny’, m. ‘morderca, samobójca; sprawca; władca’ → tur. *efendi* ‘pan’ → ngr. *εφέντης* [e'fedis] m. ‘pan, dziedzic’ (Andriōtēs 2001: 113; Papakyriakou-Apergē, Papakyriakou 2005: 106; Papakyriakou 2006: 96; Vasmanolē 2007: 320–322);

1.2. Stgr. *καῦμα* n. ‘skwar, upał, gorąco’ → późnołac. *cauma* n. ‘ts.’ > wł. *calma* ż. ‘spokój, cisza, cisza na morzu’ → ngr. *κάλμα* ['kalma] ż. ‘cisza na morzu’ (Maidhof 1931: 16; Andriōtēs 2001: 143; Papakyriakou-Apergē, Papakyriakou

¹ Rządkiwicz (2008: 56) preferuje odmienny angielski termin „returnable” borrowings. Użycie jednak cudzysłowu wydaje się sugerować, że jest to termin wprowadzony przez autorkę, ale nie poświadczony w literaturze naukowej. Prawdopodobnie autorka chciała uniknąć dwuznaczności. W języku angielskim termin *reborrowing* jest niekiedy używany w odniesieniu do zapożyczeń wielokrotnych typu pol. *barwa, farba* (Miller 2012: 69, 86, 88).

² Nowogrecki termin naukowy *αντιδάνειο*, używany w literaturze językoznawczej, jest kalką językową niemieckiego wyrazu *Rückwanderer* (Anastasiadē-Simeōnidē 1985: 261–268; Mpampiniōtēs 2002: 203).

³ Liczba zapożyczeń zwrotnych i terminów obcych bazujących na helleńskim słownictwie w języku nowogreckim jest doprawdy imponująca (Vasmanolē 2007; Iordanidou 2009). Istnieją nawet osobne słowniki zbierające tego typu wyrazy nowogreckie (Papakyriakou 2006; Gkoutis 2014).

2005: 136; Papakyriakou 2006: 105; Vasmanolē 2007: 191–192; Mpampiniōtēs 2011: 618);

1.3. Gr. byz. μακεδονήσιον n. ‘pietruszka zwyczajna, *Petroselinum crispum* (Mill.) Fuss.’ → sttur. *mağdanos* ‘pietruszka’ > tur. *maydanoz* ‘ts.’ → ngr. μαϊντανός [majda'nos] m. ‘pietruszka’ (Andriōtēs 2001: 195; Papakyriakou 2006: 124–125; Vasmanolē 2007: 286–288; Mpampiniōtēs 2011: 809). Należy podkreślić, że w języku nowogreckim funkcjonują też dwie odziedziczone nazwy tej samej rośliny: ngr. dial. (Epir, Apulia) πετροσέλινο [petro'selino] n. ‘pietruszka’ (< stgr. πετροσέλινον n. ‘ts.’) oraz ngr. dial. μακεδονήσι [macedo'nisi] n. ‘ts.’ (< gr. byz. μακεδονήσιον).

1.4. Stgr. χάρτης m. ‘karta, zwój papirusu’ → łac. *c(h)arta* ż. ‘karta papirusowa, zwój, księga papirusowa, zapisana karta, list’ > wł. *carta* ż. ‘papier, mapa, dokument, kartka, karta, menu’ → ngr. κάρτα ['karta] ż. ‘kartka, pocztówka, widokówka’ (Andriōtēs 2001: 150; Papakyriakou-Apergē, Papakyriakou 2005: 158; Papakyriakou 2006: 111; Vasmanolē 2007: 197–198; Rządkiwicz 2008: 53; Mpampiniōtēs 2011: 638). W języku nowogreckim funkcjonuje też wyraz odziedziczony χάρτης ['xartis] m. ‘mapa, papier’ (< stgr. χάρτης), który ma odrębną formę fonetyczną, inny rodzaj gramatyczny i znaczenie wyraźnie odmienne od ngr. κάρτα.

1.5. Stgr. πυρίτης m. lub πυρίτις f. ‘rodzaj kamienia, który iskrzy się pod wpływem uderzeń; nadszarczek żelaza, piryt’ → arab. *bārūd* ‘proch’ → tur. *barut* ‘proch’ → ngr. μπαρούτι [ba'ruti] n. ‘proch’ (Maidhof 1919: 9; Andriōtēs 2001: 218; Papakyriakou 2006: 133; Vasmanolē 2007: 293–295; Mpampiniōtēs 2011: 889);

1.6. Stgr. πιστάκιον n. ‘orzeszek pistacjowy; pistacja, *Pistacia vera* L.) → tur. *fistik* ‘pistacja’ → ngr. φιστίκι [fis'tiki] n. ‘orzeszek pistacjowy, orzeszek ziemny’ (Maidhof 1931: 20; Andriōtēs 2001: 402; Papakyriakou-Apergē, Papakyriakou 2005: 490; Vasmanolē 2007: 352–353; Rządkiwicz 2008: 53).⁴ Termin antyczny został zaniechany lub wyrugowany przez zapożyczenie z tureckiego.

⁴ Przykład uchodzi za niepewny, bo nie ma stuprocentowej pewności, czy wyraz starogrecki (sam zapewne orientalnego pochodzenia) był źródłem zapożyczenia wyrazu tureckiego. Możliwe, że w danym przypadku mamy do czynienia z orientalizmem (zapożyczeniem wielokrotnym), dokonany zarówno w dobie antycznej, jak i nowożytnej, por. Shipp (1979: 455); Mpampiniōtēs (2011: 1546).

1.7. Stgr. βαύκαλις ž. ‘psykter, naczynie do ochładzania wina’ → łac. *baucalis* ‘ts.’ > wenec. *bocal* ‘naczynie na wino, butelka’ (lub wł. *boccale* ‘ts.’) → ngr. *μπουκάλι* [bu'kali] n. ‘butelka’ (Budziszewska 1983: 32; Andriōtēs 2001: 222; Papakyriakou-Apergē, Papakyriakou 2005: 282; Papakyriakou 2006: 135; Vasmanolē 2007: 166–167; Mpampiniōtēs 2011: 899). Zapożyczenie zwrotne nastąpiło z tego powodu, że termin antyczny βαύκαλις przestał być używany.

Na podstawie przytoczonych przykładów Rządkiwicz (2008: 54–55) wyróżnia cztery ogólne „zasady”, dzięki którym w języku-dawcy po jakimś czasie pojawiają się zapożyczenia zwrotne. Zasady te można zawrzeć w następujących obserwacjach:

Zapożyczenia zwrotne pojawiają się tylko wtedy, gdy użytkownicy konkretnego języka nie rozpoznają ich rodzimego charakteru, por. 1.1; 1.2;

Zapożyczenia zwrotne występują zazwyczaj „w zmienionej formie fonetycznej [i gramatycznej], na tyle zmienionej, że trudno jest skojarzyć apelatyw odziedziczony z zapożyczeniem wtórnym” (Rządkiwicz 2005: 54), por. 1.3, 1.4;

Zapożyczenia zwrotne mają niekiedy tak bardzo zmienione znaczenie, że użytkownicy języka już nie rozpoznają rodzimości zapożyczanego leksemu, por. 1.4; 1.5;

Zapożyczenie zwrotne mogą także pojawić się „wtedy, gdy wyraz rodzimy, który jest podstawą tego zapożyczenia, wyszedł lub zaczyna wychodzić z użycia” (Rządkiwicz 2008: 55), por. 1.6; 1.7.

2. Zapożyczenia zwrotne w językach europejskich

Zapożyczenia zwrotne, których ostatecznym źródłem była łacina, występują gromadnie w językach romańskich, np.

2.1. Hiszp., port. *alcázar* m. ‘forteca, twierdza, cytadela, warowna rezydencja o reprezentacyjnym charakterze (i architekturze muzułmańskiej)’ : wł. *cassero* m. ‘najwyższa część zamku obronnego’ ← arab. *'al-qasr*, dial. *'al-qasār* ‘zamek, twierdza’ ← zach.-aram. *qasrā* ‘twierdza, cytadela’ ← stgr. (V–VI w. n.e.) κάστρον n. ‘ts.’ ← łac. *castrum* n. ‘obóz wojskowy’ (Meyer-Lübke 1935: 167–

168; Turek 2001: 115–116). Do języków iberoromańskich zapożyczono wyraz arabski razem z rodzajnikiem *'al-*, podczas gdy zapożyczenie zwrotne poświadczane w języku włoskim nie wykazuje rodzajnika.

2.2. Hiszp. *alcatraz*, dawniej *alcartaz*, port. *cartaz* m. ‘ptak o jasnym upierzeniu, zwłaszcza głupek zwyczajny, głupek biały, *Morus bassanus* L.’ ← arab. *'al-qartas* ‘papier’ ← łac. *charta* ż. ‘karta papirusowa, zwój, księga papirusowa, zapisana karta, list’ (Meyer-Lübke 1935: 178). Ten przykład zapożyczenia zwrotnego może budzić wątpliwości, gdyż wygłos wyrazu arabskiego wydaje się sugerować bezpośrednio zapożyczenie z języka starogreckiego (arab. *qartas* ← stgr. *χάρτης* m. ‘karta, zwój papirusu’, zob. 1.4).

Należy pamiętać, że język arabski wchłonął też pewną liczbę grecyzmów, które następnie rozprzestrzenił szerzej w Europie. Niektóre z nich trafiły z powrotem do języka greckiego, np.

2.3. Ngr. *ελιξήριο* (*ελιξίριο*) n. ‘eliksir; lek płynny zawierający rozpuszczone środki lecznicze’ ← fr. *élixir* ‘ts.’ ← arab. *'al-'iksīr* ‘środek medyczny złożony; eliksir życia; kamień filozoficzny (tj. substancja zamieniająca, zdaniem alchemików, inne metale w złoto)’ ← gr. klas. *ξηρίον* n. ‘rodzaj suchego proszku (pudru) używanego do leczenia ran’ (Shipp 1979: 407; Andriōtēs 2001: 97; Papakyriakou 2006: 95; Vasmanolē 2007: 254–256; Mpampiniōtēs 2011: 432)⁵, por. stgr. *ξηρός* adi. ‘suchy’, skąd ngr. *ξερός* adi. ‘ts.’.

Przykłady te pokazują, że do zapożyczeń zwrotnych dochodzi bardzo często w wyniku kontaktu językowego pomiędzy niespokrewnionymi językami o odrębnej fonologii i innym systemie gramatycznym.

Języki germańskie także mogą się pochwalić pokaźną liczbą zapożyczeń zwrotnych, które dostały się najpierw do języków romańskich i następnie stamtąd zostały przejęte w innym znaczeniu lub odmiennej postaci. Poniżej przytaczamy pięć najbardziej spektakularnych przykładów odnoszących się do języka niemieckiego (Hermann 2002: 23):

2.4. Niem. *Balkon* m. ‘balkon’ ← fr. *balcon* m. ‘balkon, ganek’ ← wł. *balcone* m. ‘ganek, balkon’ ← frank. **balkōn* m. ‘belka’, por. rodzimy wyraz niem. *Balken* m. ‘belka’ (< germ. **balkōn* m. ‘ts.’);

⁵ Por. też Turek (2001: 186–187).

2.5. Niem. *Bank* ż. ‘ławka, lada, stół warsztatowy, bank’ ← fr. *banque* ż. ‘bank’ ← wł. *banca* ż. ‘bank’ < wł. *banco* m. ‘ławka, ława; lada, kantorek, stół do pisania; warsztat; bank’ ← frank. **banka* n. ‘ława do siedzenia lub pracy’;

2.6. Niem. *Biwak* n. ‘biwak’ ← fr. *bivouac*, także *bivac* m. ‘obozowisko, biwak’ ← niem. dial. (szwajcarskie) *bîwacht* ‘placówka, pikietka, czujka’ (por. niem. *Wacht* ż. ‘straż’);

2.7. Niem. *Fauteuil* m. ‘fotel’ ← fr. *fauteuil* m. ‘fotel’ ← frank. **faldastōl* m. ‘krzesło z oparciem, fotel’, por. niem. *Stuhl* m. ‘krzesło’ (< germ **stōlaz* m.);

2.8. Niem. *Mannequin* n./m. ‘manekin’ ← fr. *mannequin* m. ‘manekin; model; wysoki kosz’ ← hol. *mannekijn* m. ‘kosz na plecy / Trągkorb’, forma zdrobniąta utworzona od hol. *manne* m. ‘człowiek’, por. niem. *Mann* m. ‘ts.’.

Zestawienie powyższych niemieckich zapożyczeń zwrotnych jasno pokazuje, że germaniści stosują pojęcie *Rückentlehnung* w odniesieniu do wszelakich germanizmów, zapożyczonych do języków romańskich, które następnie z języków romańskich trafiły z powrotem do literackiego języka niemieckiego.

3. Zapożyczenia zwrotne w językach słowiańskich⁶

Wanda Budziszewska, znakomita badaczka kontaktów językowych na obszarze południowobałkańskim, przytacza bardzo cenny przykład zapożyczenia zwrotnego dotyczący języka bułgarskiego, w którym język nowogrecki pełnił rolę pośrednika:

3.1. Psł. **bolto* n. ‘błoto, bagno’ > prabułg. **bǎlto* (skąd bułg. *блато* ‘nisko położone miejsce ze stojącą wodą, obrosłe roślinnością; podmokła łąka, polana’)

⁶ Autor chciałby bardzo serdecznie podziękować Markowi Majerowi za wszechstronną pomoc (także w zakresie angielskiego streszczenia), za użyteczne przykłady zapożyczeń zwrotnych w językach słowiańskich i w polszczyźnie, a zwłaszcza za wielogodzinną dyskusję nad trudnymi kwestiami związanymi z problematyką zapożyczeń zwrotnych. Można nawet powiedzieć, że dr Marek Majer jest współautorem końcowej partii opracowania. Słowa wdzięczności muszą złożyć prof. Elwirze Kaczyńskiej, która przeczytała roboczą wersję mojego opracowania i zaproponowała liczne uwagi stylistyczne, a także innym kolegom z Uniwersytetu Łódzkiego, którzy wnieśli drobne, lecz istotne uzupełnienia: prof. Arturowi Gałkowskiemu, dr hab. Witoldowi Sadzińskiemu, prof. Janowi Sosnowskiemu. Ważkie uwagi dotyczące niejednoznaczności terminologii angielskiej odnoszącej się do zapożyczeń zwrotnych zgłosił także dr hab. Mikołaj Rychło (Uniwersytet Gdański), za co pragnę wyrazić mu głęboką wdzięczność.

→ śrgr. βάλτων n. ‘błoto, bagno, grzęzawisko’, pl. βάλτα, wtórnie f. ‘błotniste miejsce’ → bułg. dial. *βαλτα* ‘niskie podmokłe miejsce na roli’ (Budziszewska 1969: 171; Georgiev et al. 1971: 115).

Podobną genezę zakłada się także dla innego leksemu bułgarskiego:

3.2. Psł. **kuna* ž. ‘zwierzę drapieżne o cennym futrze, *Martes*’ > śrbułg. *куна* ž. ‘kuna, *Martes*’ → arum. *cunáve* ž. ‘ts.’ → ngr. *κουνάβι* n., wtórnie *κουνάδι* n. ‘kuna’ → bułg. dial. *кунáда* ž. ‘kuna domowa, kamionka, *Martes foinea* Erxleben’ (Georgiev et al. 1986: 134; Rządkiwicz 2008: 52–53).⁷

Należy w tym miejscu odnotować, że język bułgarski cechuje się wyjątkowo dużą liczbą zapożyczeń zwrotnych, niespotykaną w żadnym innym języku słowiańskim. Jaki jest tego powód? Otóż w XIX wieku literacki język bułgarski zapożyczył pokaźny zasób słownictwa rosyjskiego, a wśród nich bardzo wiele cerkiewizmów, których źródłem był język starocerkiewnosłowiański (starobułgarski). Dwa przykłady takich cerkiewizmów podajemy poniżej:

3.2. Psł. **golgolь* m. ‘dźwięk, brzmienie; mowa, mówienie, słowo’ > scs. (stbułg.) *глаголь* m. ‘słowo, mowa; rzecz, zdarzenie’ → strus. *глаголь* m. ‘słowo, mowa’ > ros. *глаго́л* ‘czasownik’, dawniej ‘słowo, mowa’ → bułg. *глаго́л* m. ‘słowo, mowa; czasownik’. Obok tego zapożyczenia zwrotnego w języku bułgarskim funkcjonuje też odziedziczony termin gwarowy *глаго́р* m. ‘hałas’ (< scs. *глаголь* < psł. **golgolь*), w którym miała miejsce progresowa dysymilacja na odległość (Georgiev et al. 1971: 245; Sławski 2001: 38–39). Zob. też maced. *глаго́р* m. ‘głos, tembr głosu’.

3.3. Psł. **golsь* m. ‘dźwięk albo szmer wychodzący z gardła człowieka lub zwierzęcia; dźwięk, ton, szmer, mowa, mówienie, śpiew; trzask, odgłos, szelest; szum, huk’ > scs. *глась* m. ‘vox, sonus, sonitus, clangor, modus, tonus’ → strus. *глась* ‘głos, dźwięk, mowa; śpiew, melodia; brzmienie, odgłos’ > ros. *глас* m. ‘głos’ → bułg. *глас* m. ‘wyrażenie opinii, zgody, decyzji lub stanowiska kolektywu’ (Georgiev et al. 1971: 247, s.v. *глас*²). Rodzimy odpowiednikiem, potwierdzonym przez atestacje gwarowe (Banat; Rodopy), jest apelatyw *глас* m. ‘dźwięk wydawany przez organy głosowe człowieka lub zwierzęcia; głos,

⁷ Ze źródła greckiego lub arumuńskiego (wtórnie zaś ze słowiańskiego) pochodzą też albańskie apelatywy *kunadhë* f. ‘kuna domowa, kamionka, *Martes foinea* Erxleben’ oraz *kunavjë* f. ‘ts.’, por. Newmark (1999: 423).

mowa; śpiew, melodia; dźwięk wydawany przez przedmioty’ (Georgiev et al. 1971: 247, s.v. *злас*¹; Sławski 2001: 55–57). Możemy zatem powiedzieć, że w tym przypadku zapożyczenie zwrotne rozszerzyło jedynie znaczenie wyrazu rodzimego pod wpływem języka rosyjskiego.

Widzimy zatem, że we współczesnym języku bułgarskim funkcjonują niekiedy etymologiczne dublety, tj. wyrazy o oczywistej trajektorii zwrotnej (bułg. ← ros. ← scs.) oraz ich rodzime odziedziczone ekwiwalenty (bułg. < scs.)⁸.

4. Zapożyczenia zwrotne w języku polskim

W języku polskim za najbardziej spektakularny przykład zapożyczenia zwrotnego uchodzi następujące zestawienie:

4.1. Pol. *gazda* m. ‘bogatszy gospodarz (u górali)’ ← węg. *gazda* ‘głowa domu, gospodarz; właściciel, posiadacz; chłop posiadający ziemię, rolnik’ (por. rum. *gazda* ‘gospoda; gospodarz, właściciel owiec’) ← psł. (lub prapol.) **gospoda* f. coll. ‘panowie, państwo, gospodarze, członkowie wyższej warstwy społecznej’, wtórnie ‘pan domu, gospodarz’ oraz ‘gospoda, karczma, zajazd’ (Zaręba 1951: 116; Reychman 1951: 210; Sławski 1952–1956: 264; Brückner 1985: 137; Bańkowski 2000: 414; Boryś 2005: 157; Németh 2008: 51–53; Mańczak 2017: 52).⁹

Niniejszy przykład nie jest jednak w pełni reprezentatywny, nie wiemy bowiem, kiedy i skąd język węgierski zaczerpnął wyraz *gazda*, jaki konkretnie język słowiański był źródłem zapożyczenia. Czy był to jakiś język słowiański, rozpowszechniony niegdyś na obszarze Panonii? A może język starocerkiewno-słowiański, używany niegdyś na terenie Wielkich Moraw? Jeszcze przed osiedleniem się na nizinie panońskiej Węgrzy zetknęli się z lechickim (zachodniosłowiańskim) plemieniem Łędzan, od którego przejęli termin *Lengyel* służący im na określenie Polaków. Zakładając, że kohabitacja łędzańsko-węgierska była szczególnie rozwinięta i że jakaś liczba słowiańskich terminów wtargnęła

⁸ W literackim języku bułgarskim zdarzają się też dublety tego samego słowa o odmiennym charakterze, np. bułg. *вуняз* m. ‘bohater’ (zapożyczenie rosyjskie, zawierające oczywistą cechę wschodniosłowiańską) vs. bułg. dial. *вунечу* m. ‘ts.’ (< stbułg.). Oba apelatywy sprowadzają się do psł. **vitezь* m. ‘bohater’. Tego typu pary nie wiążą się z rozpatrywaną tu problematyką zapożyczeń zwrotnych.

⁹ Zob. także Sławski (2001: 137), który podaje materiał leksykalny bez słowiańskich zapożyczeń w języku węgierskim i rumuńskim.

w tym okresie do języka węgierskiego, moglibyśmy powiedzieć, że Węgrzy w IX wieku zapożyczyli wyraz *gazda* od prapolskiego plemienia Lędzan i po kilku wiekach ten sam wyraz powrócił do polszczyzny w zmienionym kształcie i znaczeniu za pośrednictwem kolonizacji wołoskiej na Podhalu.¹⁰

4.2. Kolejnym przykładem zapożyczenia zwrotnego, które może łączyć się jednoznacznie z językiem polskim, jest wyraz pol. *Lach*, używany m.in. w znanym od XVII wieku powiedzeniu *Strachy na Lachy* (Długosz-Kurczabowa 2015: 95–96). Zakładany cykl zależności jest następujący: pol. *Lach* ← ukr. *Лях* m. ‘Polak’ < strus. *Ляхъ* m. ‘Polak, Słowianin mówiący językiem lechickim’ < wschłow. (wczesne) **Lęchъ* (skąd także lit. *Lénkas* m. ‘Polak’) ← prapol. **Lędzaninъ* m. ‘przedstawiciel prapolskiego plemienia, którego siedziby mieściły się w południowo-wschodniej Polsce’. Naszym zdaniem, w IX–X wieku n.e. plemię Lędzan zamieszkiwało ziemię przemyską (Witczak 2003: 157–172).

Pol. (dawne) *Lach* ‘Polak; mieszkaniec równin polskich’ (Szymczak 1998: 5),¹¹ a także przymiotnik *lacki* ‘polski’ (od XVI w.) (Sławski 1970–1974: 18–19), to ewidentne zapożyczenia z jakiegoś języka wschodniosłowiańskiego (tj. prawdopodobnie z ukraińskiego lub białoruskiego), a jego ostatecznym źródłem jest strus. *Ляхъ* m. ‘Polak, Słowianin mówiący językiem lechickim’ (< psł. **Lęchъ*, por. lit. *Lénkas* m. ‘Polak’; Brückner 1985: 289), por. też przymiotnik strus. *лядьскыѣ* ‘polski’ (< psł. **Lędskъjъ*). Z kolei źródłem nazwy staroruskiej jest bez wątpienia prapolski etnonim **Lędzane* ‘Lędzanie, czyli mieszkańcy lęd’ (< **Lędjane*), ewentualnie jego ekspresywna, zapewne silnie augmentatywna forma **Lęchy* (skąd strus. *Ляхы*). Nie mamy jednak pewności, czy forma **Lęchъ* ‘przedstawiciel plemienia Lędzan; Lędzanin’ funkcjonowała niegdyś wśród Słowian północnozachodnich obok podstawowej postaci **Lędzaninъ* (< **Lęd-jan-inъ*). Wydaje się, że utworzono ją dopiero na gruncie wschodniosłowiańskim. Nie zmienia to jednak sytuacji, że zapożyczony przez Słowian wschodnich prapolski etnonim powrócił po jakimś czasie do polszczyzny w zmienionym kształcie (tj. bez nosówki i z ekspresywną końcówką *-ch*) i w szerszym znaczeniu (tj. ‘Polak’, nie zaś ‘Lędzanin, mieszkaniec z dawnej ziemi przemyskiej’).

¹⁰ Warto odnotować, że Boryś (2005: 157) sugeruje, że zapożyczenie z języka węgierskiego odbyło się „prawdopodobnie za pośrednictwem słowackim”.

¹¹ Także Brückner (1985: 289) podkreśla, że «*Lachami* nazywają górale polscy ‘Polaków z równiny’».

Inne zapożyczenie w języku polskim, któremu można przypisać miano zapożyczenia zwrotnego, omówimy poniżej.

5. Śladem słowiańskiej genezy *kwarka*

Polski wyraz *kwark* ‘(w fizyce) elementarna cząstka o ułamkowym ładunku elektrycznym, która wchodzi w skład protonu, neutronu lub innej oddziałującej cząstki elementarnej (hadronu)’, metaforycznie ‘rodzaj podstawowej cegiełki budowy wszechświata’ (Kopaliński 1989: 289) pojawił się wraz z rozpowszechnianiem się w świecie naukowym hipotezy (teorii) kwarków pod koniec XX wieku i jest typowym internacjonalizmem, którego ostatecznym źródłem jest termin angielski *quark* ‘cząstka elementarna’ (Szymczak 2001: I 1028; Sobol 2002: 628; Burzyński, Paprocka, Popławska 2015: 228). Wyraz ten został wprowadzony do terminologii naukowej w 1964 roku przez amerykańskiego fizyka Murraya Gella-Manna, laureata nagrody Nobla w dziedzinie fizyki w 1969 roku. Badacz nie wymyślił sam tego apelatywu, lecz przejął go z nowatorskiej powieści Jamesa Joyce’a pt. *Finnegans Wake*, wydanej w 1939 roku (Kopaliński 1989: 289; Sobol 2002: 628). W powieści tej padają następujące słowa (Joyce 1992: 383):

*Three quarks for Muster Mark!*¹²

Sure he hasn't got much of a bark

And sure any he has it's all beside the mark.

Gell-Mann, jeden z twórców teorii kwarków, szukając nowej nazwy dla postulowanych przez siebie trzech cząstek elementarnych, wykorzystał po prostu „niejasne” słowa znakomitego pisarza irlandzkiego „three quarks”, o czym sam poinformował we wspomnieniach wydanych trzydzieści lat później (Gell-Mann 1994: 180).

Uważa się powszechnie, że przy kreacji swej niecodziennej, ekspresywnej wypowiedzi *Three quarks for Muster Mark!* James Joyce sparodiował okrzyki nie-

¹² Należy podkreślić, że w słowniku Władysława Kopalińskiego (1989: 289–290) cytat ten pojawia się w odmiennej, lekko poprawionej formie *Three quarks for Mister Mark* („trzy kwarki dla pana Marka”). Identyczny cytat przytoczył też Jan Miodek (1992: 75).

mieckich kobiet handlujących nabiałem: *Drei Mark für muster Quark!* (dosłownie „Trzy marki za znakomity twaróg!”), które usłyszał niegdyś na targu we Fryburgu.¹³ Owe niecodzienne *three quarks*, zastosowane przez Jamesa Joyce’a (1882–1941) w wielce kontrowersyjnej powieści, nakłoniły amerykańskiego fizyka M. Gell-Manna, by owe „nieznane” *three quarks* odnieść do trzech hipotezycznie postulowanych (jeszcze niezidentyfikowanych) cząstek elementarnych, których istnienie domniemywał na bazie rozważań teoretycznych. Rzeczywisty charakter takich cząstek, nazywanych odtąd powszechnie kwarkami, potwierdziły dopiero doświadczenia przeprowadzone w 1969 roku w jednym ze specjalistycznych laboratoriów w Los Angeles.

Jeżeli źródłem terminu ang. *quark* (skąd pol. *kwark*, niem. *Quark*), oznaczającego cząstkę elementarną, był wyraz niemiecki *Quark* m. ‘weiser Käse / twaróg, biały ser’, metaforycznie ‘głupstwo, drobnostka, bzdura, tandeta, bezwartościowa rzecz’, to spróbujmy prześledzić jego dalsze pochodzenie. Wyraz ten pojawia się w źródłach pisanych począwszy od XIV stulecia, początkowo w różnych średniowysokoniemieckich zapisach *twarc*, *zwarg* lub *quarc*. Nie jest to jednak w języku niemieckim wyraz rodzimy, lecz dawna (średniowieczna) pożyczka z jakiegoś źródła zachodniosłowiańskiego. Przyjmuje się obecnie, że źródłem *twarc* (skąd potem źródłem *quarc* i niem. *Quark* ‘twaróg, biały ser’) wywodzi się albo z języka dolnołużyckiego (por. dłuż. *twarog*),¹⁴ albo też z języka staropolskiego (por. pol. *twaróg*, dial. *kwaruk*).¹⁵ Ze względów fonetycznych odrzuca się oddziaływanie języka czeskiego (por. cz. *tvaroh*), słowackiego czy języka górnołużyckiego, które dość wcześnie przeprowadziły zmianę prasłowiańskie-

¹³ Jan Miodek w następujący sposób tłumaczy użycie wyrazu *quark* w powieści Jamesa Joyce’a: „Badacze literatury zachodzili w głowę [...], skąd się wziął ten wyraz w przytoczonym wypowiedzeniu (najczęściej traktowano go jako słowo symbol, oznaczające trójkę biesów, występujących w powieści). Wreszcie ktoś odkrył, że Joyce zabawił się w grę słów. Będąc kiedyś w jakimś mieście niemieckim, usłyszał na targu wołanie przekupki: «*Drei Mark fuer Muster Quark!*» (trzy marki za idealny, pokazowy twaróg!). Wprowadzając trawestację tej konstrukcji do swego dzieła, na pewno nie przypuszczał, że słowiański z pochodzenia *quark* (*kwark*) zrobi karierę w języku ... fizyków” (Miodek 1992: 75–76).

¹⁴ Za źródłem dolnołużyckim opowiadają się niektórzy badacze niemieccy (Mackensen 1988: 304; Kluge, Seebold 1999: 659). Należy jednak podkreślić, że w języku polskim pojawia się dialektały wariant *kwaruk* [kfarúk] ‘twaróg’, który najlepiej wyjaśnia formę niemiecką *Quark* z fonologicznego punktu widzenia.

¹⁵ Brückner (1985: 586), s.v. *twaróg*, dowodzi, że „Niemcy pożyczili to od nas: *Quark* [...], narzeczone pruskie *Dwarg*”. Podobnie sądzą inni badacze (Miodek 1992: 75; Mackensen 1998: 356). Ostrożne stanowisko zajmuje Wasserzieher (1979: 181), który dopuszcza zapożyczenie z języka polskiego lub (dołno)łużyckiego. Należy odnotować, że Miodek (1992: 75) podał trzy następujące przykłady niemieckich zapożyczeń z języka polskiego: niem. *Grenze* ‘granica’ ← pol. *granica*, niem. *Peitzker* ‘piskorz’ ← pol. *piskorz*, niem. *Quark* ← pol. *twaróg*.

go fonemu *g w cz., słow., głuź. *h*. Z kolei wpływ leksykalny języka Drzewian połabskich na język średniowysokoniemiecki trzeba również wykluczyć ze względów geograficznych.

Jeśli przyjmiemy, że niem. *Quark* zapożyczono bezpośrednio z języka staropolskiego, to obserwowany cykl zależności (pol. *kward* ← ang. *quark* ← niem. *Quark* < śrwniem. *quarc*, *twarc*, *zwarg* ← stpol. *twarog*) pozwala zaliczyć polski wyraz *kward* do typowych zapożyczeń zwrotnych¹⁶.

Jeżeli zaś założymy, że ludność niemiecka zapożyczyła wyraz *Quark* od użytkowników języka dolnołużyckiego, to hipoteza o zapożyczeniu zwrotnym także daje się obronić, gdyż wyraz pol. *kward* sprowadza się ostatecznie do psł. **tvarogъ*, a pamiętajmy, że język prasłowiański (a ściśle nawet jego późniejsza postać – język Słowian lechickich) reprezentuje wcześniejszą fazę rozwoju języka prapolskiego. I w tym przypadku możemy zatem mówić o zapożyczeniu zwrotnym, choć w inny sposób będziemy odtwarzać cykl oddziaływań międzyjęzykowych:

5.1. Pol. *kward* ← ang. *quark* ← niem. *Quark* < śrwniem. *quarc*, *twarc*, *zwarg* ← dłuź. *tvarog* < lechickie **tvarogъ* ‘twaróg, biały ser’ < psł. **tvarogъ* ‘ts.’

Wyraz polski *twaróg* m. ‘produkt mleczny, z którego wyrabia się ser’ (poświadczony dopiero od XV w.) kontynuuje prasłowiański apelatyw **tvarogъ*, który został urobiony przyrostkiem *-*ogъ* (por. pol. *pieróg* < psł. **pirogъ*) od wzdłużonej postaci rdzenia werbalnego widocznego w czasowniku **tvoriti* ‘tworzyć’ (Boryś 2005: 656). Jest to niewątpliwie formacja typowo prasłowiańska, choć jej bliskie odpowiedniki, zbudowane jednak na innym stopniu apofonicznym, dostrzega się w innych językach indoeuropejskich, por. awest. *tūri-* n. ‘skwaśniałe mleko, serwatka’ (Bartholomae 1904: 655; Pokorny 1959: 1083), śrind. *tūra-* ‘ser’, gr. myk. *tu-ro*₂ ‘(biały) ser’, gr. klas. τῦρός m. ‘ser, świeży ser, twaróg’ (Beekes 2010: 1520).

Wyraz *kward* traktujemy jako zapożyczenie zwrotne głównie z tego powodu, że język prasłowiański (a tym bardziej język lechicki lub zachodniosłowiański) reprezentuje odległą fazę rozwojową języka polskiego.

¹⁶ W swoim esejku pt. *O twarogu i kwarku* Miodek (1992: 74–76) nie używa terminu „zapożyczenie zwrotne”, chociaż *de facto* rozprawia o pożyczce leksykalnej tego właśnie rodzaju.

6. Konkluzje

W artykule podjęto zagadnienie zapożyczeń zwrotnych, które są poświadczane w wielu językach europejskich, m.in. w grece, w językach romańskich i germańskich. Wskazano też na literacki język bułgarski, który w XIX wieku za pośrednictwem rosyjskim wchłonął niebagatelną liczbę cerkiewizmów, czyli wyrazów niegdyś zapożyczonych z mowy starobułgarskiej (starocerkiewnosłowiańskiej). Dzięki temu język bułgarski posiada w swojej leksyce wiele zapożyczeń zwrotnych. Chociaż polszczyzna silnie oddziaływała na sąsiednie kraje i regiony, język polski zasadniczo unikał zapożyczeń zwrotnych. W dzisiejszym języku polskim możemy wyróżnić trzy wiarygodne zapożyczenia zwrotne: *gazda*, *Lach* (także *lacki*) oraz *kwark*. Ich geneza została przedstawiona na tle historii języka polskiego. Podkreślono istotną rolę Lędzan, prapolskiego plemienia zasiedlającego niegdyś ziemię przemyską, na obszarze której osiedlili się czasowo plemiona węgierskie, tworząc intensywną kohabitację z Lędzananami (stąd węg. *Lengyel* ‘Polak’ < stwęg. **Lengyen* ← prapol. **Lędjane*). Uważa się, że Węgrzy zapożyczyli wyraz **gospoda* ‘gospodarz’ od prapolskich Lędzan. Na skutek tzw. kolonizacji wołoskiej wyraz ten powrócił do polszczyzny w zmienionej formie *gazda* ‘bogatszy gospodarz (u górali)’. Plemiona wschodniosłowiańskie od nazwy etnicznej Lędzan utworzyły augmentatywną postać **Lęchъ*, zachowaną w języku litewskim w postaci zapożyczonego egzonimu (por. lit. *Lėnkas* ‘Polak’). Po denazalizacji samogłoski nosowej pojawił się staroruski etnonim *Ляхъ* m. ‘Polak, Słowianin mówiący językiem lechickim’, a także przymiotnik *лядъскѣѣ* ‘polski’ (< psł. **lędskъjъ*). Polszczyzna zapożyczyła terminy *Lach* ‘Polak’ oraz *lacki* ‘polski’ w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Trzecie zapożyczenie zwrotne ma wielce złożoną genezę, gdyż internacjonalizm *kwark* ‘cząstka elementarna’, wprowadzony do świata nauki przez amerykańskiego fizyka Murraya Gell-Manna, zawdzięcza swoje powstanie tajemniczemu zwrotowi *three quarks*, który w powieści Jamesa Joyce’a pt. *Finnegans Wake* przedrzeźniał jakoby krzyki niemieckich handlarek nabiałem, zachwalających świeżo przygotowany twaróg (por. niem. *Quark* ‘twaróg, biały ser’). Autor przychylił się do opinii, że wyraz niemiecki został przejęty ze źródła polskiego (por. pol. *twaróg*, dial. *kwaruk* ‘biały ser’), dochodząc ostatecznie do wniosku, iż naukowy termin *kwark* musi być uznany za zapożyczenie zwrotne, które powróciło do polszczyzny za pośrednictwem języka angielskiego.

Bibliografia

- ANASTASIADE-SIMEONIDE 1985. = ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ-ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ, ANNA. 1985. Πώς ορίζεται ο όρος *αντιδάνειο*; *Studies in Greek Linguistics 6 / Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 6ης Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 22-24 Απριλίου 1985*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη. 261–268. [ANASTASIADE-SIMEONIDE, ANNA. 1985. Pōs orizetai o oros *antidaneio*? *Studies in Greek Linguistics 6 / Meletes gia tēn Ellēnikē Glōssa. Praktika tēs 6ēs Synantēsēs tou Tomea Glossologias tēs Filosofikēs Skholēs tou Aristoteleiou Panepistēmioi Thessalonikēs, 22-24 Apriliou 1985*. Aristoteleio Panepistēmio Thessalonikēs. Thessalonikē. 261–268.]
- ANDRIOTĒS 2001. = ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ. 2001. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη. [ANDRIOTĒS, NIKOLAOS. 2001. *Etymologiko lexiko tēs koinēs neoellēnikēs*. Aristoteleio Panepistēmio Thessalonikēs. Thessalonikē.]
- BAŃKOWSKI, ANDRZEJ. 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. I. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
- BARTHOLOMAE, CHRISTIAN. 1904. *Altiranisches Wörterbuch*. Verlag von Karl J. Trübner. Strassburg.
- BEEKES, ROBERT 2010. *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. II. Brill. Leiden – Boston.
- BORYŚ, WIESŁAW. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie. Kraków.
- BRÜCKNER, ALEKSANDER. 1985. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wyd. IV. Wiedza Powszechna. Warszawa.
- BUDZISZEWSKA, WANDA. 1969. *Zapóżycczenia greckie w historii języka bułgarskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- BUDZISZEWSKA, WANDA. 1983. *Słownik balkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- BURZYŃSKI, MATEUSZ; PAPROCKA, MARIA; POPLAWSKA, ANNA. 2015. *Słownik wyrazów obcych*. Greg. Kraków.
- DŁUGOSZ-KURCZABOWA, KRYSZYNA. 2015. *Wyrazy, które intrygowały i które intrygują*. Kurczabowie. Warszawa.
- EISENBERG, PETER. 2012. *Das Fremdwort im Deutschen*. Wyd. II. Walter de Gruyter. Berlin – New York.
- GELL-MANN, MURRAY. 1994. *The Quark and the Jaguar: Adventures in the Simple and the Complex*. Griffin. New York.

- GEORGIEV et al. 1971. = ГЕОРГИЕВ, ВЛАДИМИР И. et al. (red.). 1971. *Български етимологичен речник*. Т. I. Издателство на Българската Академия на Науките. София. [GEORGIEV, VLADIMIR I. et al. (red.). 1971. *Bǎlgarski etimologičen rečnik*. Т. I. Izdatelstvo na Bǎlgarskata Akademija na Naukite. Sofija.]
- GEORGIEV et al. 1986. = ГЕОРГИЕВ, ВЛАДИМИР И. et al. (red.). 1986. *Български етимологичен речник*. Т. III. Издателство на Българската Академия на Науките. София. [GEORGIEV, VLADIMIR I. et al. (red.). 1986. *Bǎlgarski etimologičen rečnik*. Т. III. Izdatelstvo na Bǎlgarskata Akademija na Naukite. Sofija.]
- GLÜCK, HELMUT; RÖDEL, MICHAEL. 2016. *Metzler Lexikon: Sprache*. Wyd. V. J.B. Metzler. Stuttgart.
- GKOUTIS 2014. = ΓΚΟΥΤΗΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Γ. 2014. *Λεξικόν αντιδανείων όρων*. Δημόσια Βιβλιοθήκη Πύργου. Πύργος. [GKOUTIS, ATHANASIOS G. 2014. *Lexikon antidaneion oron*. Dimosia Vivliothiki Pirgou. Pirgos.]
- HERMANN, PAUL. 2002. *Deutsches Wörterbuch. Bedeutungsgeschichte und Aufbau unseres Wortschatzes*. Wyd. X. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
- IORDANIDOU 2009. = ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ, ANNA. 2009. *Το ταξίδι των λέξεων – Αντιδάνεια: ζένες λέξεις με ελληνική καταγωγή*. Άσπρη Λέξη. Αθήνα. [IORDANIDOU, ANNA. 2009. *To taxidi tōn lexeōn – Antidaneaia: xenes lexeis me ellēnikē katagōgē*. Asprē Lexē. Athēna.]
- JOYCE, JAMES. 1992. *Finnegans Wake*. Penguin Books. London.
- KLUGE, FRIEDRICH; SEEBOLD, ELMAR. 1999. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprachen*. Wyd. XXIII. Walter de Gruyter. Berlin–New York.
- KOPALIŃSKI, WŁADYSŁAW. 1989. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wyd. XVI. Wiedza Powszechna. Warszawa.
- MACKENSEN, LUTZ. 1988. *Das neue Fremdwörter Lexikon*. Lingen Verlag. Köln.
- MACKENSEN, LUTZ. 1998. *Ursprung der Wörter. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. VMA-Verlag. Wiesbaden.
- MAIDHOF, ADAM. 1919. Rückwanderer aus den islamitischen Sprachen im Neugriechischen (Smyrna und Umgebung). *Glotta* 10/1–2. 1–22.
- MAIDHOF, ADAM. 1931. *Neugriechische Rückwanderer aus den romanischen Sprachen unter Einschluß des Lateinischen*. P.D. Sakellarios. Athen.
- MAŃCZAK, WITOLD. 2017. *Polski słownik etymologiczny*. Polska Akademia Umiejętności. Kraków.
- MEYER-LÜBKE, WILHELM. 1935. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Wyd. III. Carl Winter. Heidelberg.
- MILLER, D. GARY. 2012. *External Influences on English*. Oxford University Press. Oxford.
- MIODEK, JAN. 1992. *O języku do kamery*. Krajowa Agencja Wydawnicza. Rzeszów.

ΜΡΑΜΠΙΝΙΟΤΗΣ 2002. = ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ. 2002. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Κέντρο Λεξικολογίας. Αθήνα. [ΜΡΑΜΠΙΝΙΟΤΗΣ, GEORGIOS. 2002. *Lexiko tēs neas ellēnikēs glōssas*. Kentro Lexikologias. Athēna.]

ΜΡΑΜΠΙΝΙΟΤΗΣ 2011. = ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ. 2011. *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. Ιστορία των λέξεων*. Κέντρο Λεξικολογίας. Αθήνα. [ΜΡΑΜΠΙΝΙΟΤΗΣ, GEORGIOS. 2011. *Etymologiko lexiko tēs neas ellēnikēs glōssas. Istoría tōn lexeōn*. Kentro Lexikologias. Athēna.]

NÉMETH, MICHAŁ. 2008. *Zapożyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania*. Księgarnia Akademicka. Kraków.

NEWMARK, LEONARD. 1999. *Albanian-English Dictionary*. Oxford University Press. Oxford.

ΠΑΡΑΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΑΠΕΡΓΕ, ΠΑΡΑΚΥΡΙΑΚΟΥ 2005. = ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΑΠΕΡΓΗ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ; ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΧΑΡΗΣ. 2005. *Βασικό λεξικό ξένων λέξεων της Νέας Ελληνικής*. Gutenberg. Αθήνα. [ΠΑΡΑΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΑΠΕΡΓΕ, EUAGGELIA; ΠΑΡΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, KHARĒS. 2005. *Vasiko lexiko xenōn lexeōn tēs Neas Ellēnikēs*. Gutenberg. Athēna.]

ΠΑΡΑΚΥΡΙΑΚΟΥ 2006. = ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΧΑΡΗΣ. 2006. *Λεξικό αντιδανείων και ελληνογενών ξένων όρων της νέας ελληνικής γλώσσας*. Gutenberg. Αθήνα. [ΠΑΡΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, KHARĒS. 2006. *Lexiko antidaneiōn kai ellēnogenōn xenōn orōn tēs neas ellēnikēs glōssas*. Gutenberg. Athēna.]

POKORNY, JULIUS. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Francke Verlag. Bern – München.

REYCHMAN, JAN. 1951. W sprawie zapożyczeń węgierskich w polszczyźnie. *Język Polski* 31/5. 203–211.

RZĄDKIEWICZ, MAŁGORZATA. 2008. Zapożyczenia zwrotne w historii języka greckiego. Red. Marchewka, Anna. „*Rem acu tangere*”. *Studia interdisciplinaria ad linguam et litteras Graecorum antiquorum pertinentia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk. 52–55.

SHIPP, GEORGE PELHAM. 1979. *Modern Greek Evidence for the Ancient Greek Vocabulary*. Sydney University Press. Sydney.

SŁAWSKI, FRANCISZEK. 1952–1956. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. I. Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Kraków.

SŁAWSKI, FRANCISZEK. 1970–1974. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. IV. Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Kraków.

SŁAWSKI, FRANCISZEK (red.). 2001. *Słownik prasłowiański*. T. VIII. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Wrocław – Warszawa – Kraków.

SOBOL, ELŻBIETA (red.). 2002. *Słownik wyrazów obcych*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.

SZYMCZAK, MIECZYSLAW (red.). 1998. *Słownik języka polskiego PWN*. T. II. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.

TUREK, WACŁAW PRZEMYSŁAW. 2001. *Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas. Kraków.

WASSERZIEHER, ERNST. 1979. *Kleines etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig.

VASMANOLĒ 2007. = ΒΑΣΜΑΝΟΛΗ, ΕΡΑΣΜΙΑ. 2007. *Οι αντιδάνειες λέξεις στη Νέα Ελληνική*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα. [VASMANOLĒ, ERASMI. 2007. *Oi antidaneies lexeis stē nea Ellēnikē*. Ethniko kai Kapodistriako Panepistēmio Athēnōn. Athēna.]

WITCZAK, KRZYSZTOF TOMASZ. 2003. O dwóch plemionach prapolskich, zasiedlających Ziemię Przemyską i Chełmską – Lędzanach i Wierzbianach. *Acta Archaeologica Carpathica* 38. 157–172.

ZAREBA, ALFRED. 1951. Węgierskie zapożyczenia w polszczyźnie. *Język Polski* 31/3. 113–125.

Reverse borrowings in the Polish language from a comparative point of view

Abstract

The linguistic term *reverse borrowings* (or *back-borrowings*, sometimes also *re-borrowings*) defines words loaned to another language, and then borrowed back from that language (or by a mediation) in a different form and often with a different meaning. The problem of reverse borrowings is not unknown in the history of the Slavic languages. In the 19th century, the Bulgarian language received numerous reverse borrowings from Old Church Slavic (or Old Bulgarian) via Russian. Reverse borrowings are also attested in the Polish language. In the present paper, the following three examples are discussed: (1) Pol. *gazda* ‘rich farmer (in the southern highlands of Poland)’ ← Hung. *gazda* ‘farmer’ ← Slavic **gospada*; (2) Pol. *Lachy* a. *Lachowie* ‘Poles; dwellers of the Polish lowlands’ ← Ukr. *Ляхи* ‘Poles’ < ORus. *Ляхы* ‘Poles or Slavs speaking a North-West Slavic language’ ← Old Polish **Lędzane* ‘the Lendzanians, the Pre-Polish tribe settled in the Przemyśl region (south-eastern Poland)’ < Slavic **Lędjane*; (3) Pol. *kwark* ‘a kind of elementary particle of matter’ ← E. *quark* ‘id.’ ← G. *Quark* ‘cottage cheese’, metaphorically ‘trifle, worthless thing’ < MHG. *quarc*, *twarc*,

zwarg ‘cottage cheese’ ← OPol. *twarog* (or ← LSorb. *twarog*) ‘cottage cheese’) < Slavic **tvarogъ* ‘id.’.

Povratne posuđenice u poljskome jeziku s komparativnoga gledišta

Sažetak

Jezikoslovni naziv povratne posuđenice podrazumijeva riječi koje su posuđene drugomu jeziku pa zatim ponovno posuđene iz toga jezika (nekad uz jezik posrednik) u drukčijem obliku i često s drukčijim značenjem. Problem povratnog posuđivanja nije nepoznat u povijesti slavenskih jezika. U 19. stoljeću bugarski je jezik primio brojne povratne posuđenice iz starocrkvenoslavenskoga preko ruskoga jezika. Povratne posuđenice također su posvjedočene u poljskome jeziku. U ovome radu raspravlja se o sljedećim trima primjerima: (1) polj. *gazda* ‘bogati poljoprivrednik (u poljskim južnim gorjima)’ ← mađ. *gazda* ‘poljoprivrednik’ ← slavenski **gospoda*; (2) polj. *Lachy*, *Lachowie* ‘Poljaci; stanovnici poljskih nizinskih krajeva’ ← ukr. *Ляхи* ‘Poljaci’ < starorus. *Ляхы* ‘Poljaci ili Slaveni koji govore sjeverozapadnim slavenskim jezikom’ ← staropolj. **Lędzane* ‘Leđani, pretpoljsko pleme nastanjeno u kraju oko Przemyśla (jugoistočna Poljska)’ < slavenski **Lędjane*; (3) polj. *kwark* ‘vrsta elementarne čestice’ ← engl. *quark* ‘isto’ ← njem. *Quark* ‘svježi sir’, metaforički ‘sitnica, bezvrijedna stvar’ < srednjovisokonjem. *quarc*, *twarc*, *zwarg* ‘svježi sir’ ← staropolj. *twarog* (ili ← lužičkosrp. *twarog*) ‘svježi sir’) < slavenski **tvarogъ* ‘isto’.

Słowa kluczowe: historia języka, kontakty, relacje językowe, zapożyczenie zwrotne

Keywords: history of language, contacts, linguistic relations, reverse borrowings

Ključne riječi: povijest jezika, kontakti, jezični odnosi, povratne posuđenice